

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Кваліфікаційна робота
магістра

з теми: **«ВЗАЄМОДІЯ ФАХІВЦІВ ІНКЛЮЗИВНО-РЕСУРСНОГО
ЦЕНТРУ З КОМАНДОЮ СУПРОВОДУ УЧНІВ З
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ У ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ
СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ З ІНКЛЮЗИВНИМ НАВЧАННЯМ»**

Виконала: здобувач вищої освіти
II курсу, групи SoO1-M23z
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Олійник Оксана Володимирівна

Керівниця: **Дмитрієва О. І.**,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри спеціальної та
інклюзивної освіти

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ ФАХІВЦІВ-КОНСУЛЬТАНТІВ ІРЦ З ОРГАНІЗАТОРАМИ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ	9
1.1. Організаційні засади співпраці фахівців інклюзивно-ресурсного центру з учасниками команди психолого-педагогічного супроводу	9
1.2. Особливості організації взаємодії фахівців ІРЦ з командою психолого-педагогічного супроводу дитини з порушенням інтелектуального розвитку легкого ступеня	21
Висновки до 1 розділу	37
РОЗДІЛ II. ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНІВ ВЗАЄМОДІЇ ФАХІВЦІВ ІНКЛЮЗИВНО-РЕСУРСНОГО ЦЕНТРУ З УЧАСНИКАМИ КОМАНДИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ	39
2.1. Методика констатувального дослідження	39
2.2. Аналіз результатів констатувального дослідження	44
2.3. Програма оптимізації процесу взаємодії фахівців–консультантів ІРЦ з учасниками команди супроводу дітей з порушеннями інтелектуального розвитку легкого ступеня в умовах інклюзивного навчання	63
Висновки до II розділу	74
ВИСНОВКИ.....	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	79
ДОДАТКИ.....	86

ВСТУП

Актуальність теми. Питання взаємодії фахівців інклюзивно-ресурсного центру з командою психолого-педагогічного супроводу на сьогодні є особливо актуальним, яке обумовлене сучасними тенденціями розвитку інклюзивної освіти, що має за мету забезпечення рівного доступу до якісної освіти для всіх дітей, незалежно від їхніх особливостей [16; 19, с. 47; 22; 33; 41; 42]. Кожен учасник команди відіграє важливу роль у створенні освітньої траєкторії для дітей з особливими потребами, тим самим забезпечуючи належну педагогічну, психологічну та соціальну підтримку [39].

Відповідно до статистики, кількість дітей з особливими освітніми потребами в закладах загальної середньої освіти, що потребують інклюзивного навчання, зростає з: 4180 у 2017 році до 40147 у 2024 році, тим самим створює додаткові виклики до системи освіти в Україні [38]. До категорій дітей з особливими освітніми потребами, що потребують супроводу психолого-педагогічної команди, відносяться в тому числі діти з порушеннями інтелектуального розвитку легкого ступеня прояву [32].

В умовах загальноосвітнього закладу загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням, діти з порушеннями інтелектуального розвитку легкого ступеня потребують спеціального командного підходу та підтримки в освітньому просторі, для забезпечення ефективного навчання, особистісного розвитку та соціалізації [9; 22; 42]. Тому, для досягнення позитивного результату в супроводі дитини з особливими освітніми потребами є важливою ефективною і чіткою командна взаємодія всіх учасників, що є передумовою досягнення поставлених цілей та дозволяє об'єднати всі ресурси для досягнення більш ефективних та інноваційних рішень, розподіляти задачі та ресурси, забезпечувати підтримку з боку колег, що значно підвищує мотивацію і допомагає долати труднощі, попереджає виникнення багатьох проблем і непорозумінь, підвищує рівень довіри та відповідальності, покращує комунікацію та забезпечує ефективну взаємодію всіх учасників супроводу, що в

подальшому дозволяє своєчасно виявляти та вирішувати потенційні проблемні питання [26; 41; 54].

Психолого-педагогічний супровід дитини в інклюзивному просторі передбачає ефективну командну взаємодію, тому питання співпраці учасників команди супроводу є актуальним питанням «інклюзивного сьогодення» та активно висвітлюється у працях сучасних українських вчених - педагогів: М.Буйняк, О.Гаяш, О.Дмітрієвої, А.Колупаєвої, С.Миронової, О.Таранченко, та інших науковців, де зазначається, що важливе значення в навчанні та вихованні дітей з особливими освітніми потребами відіграє співпраця всіх учасників освітнього процесу, а ефективність роботи команди супроводу залежить від наступних ключових чинників: чіткої комунікації, спільних цілей, розподілу обов'язків, довіри та співпраці між усіма членами команди [25; 5; 10; 20; 21; 22; 23; 33; 55; 54].

Порядок організації та функціонування команди психолого-педагогічного супроводу чітко зазначаються у нормативно-правовій документації, зокрема у Примірному положенні про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладах загальної освітньої та дошкільної освіти, де одним із головних обов'язків, що покладаються на учасників освітнього супроводу, є створення таких умов в інклюзивному середовищі, в яких дитина має відчувати себе повноцінним і активним учасником освітнього процесу [46]. Від якісної командної роботи учасників супроводу залежить ефективне забезпечення рівних можливостей щодо особистісного розвитку дітей з особливими освітніми потребами, отримання якісної освіти та розвитку їхнього потенціалу на рівні з іншими дітьми, формування почуття приналежності до суспільства шляхом розвитку соціальних навичок, вміння взаємодіяти з однолітками та знаходити друзів, а також підвищує мотивацію дітей до досягнення кращих результатів у навчанні [19; 54]. Важливим є те, що досягнення позитивних результатів навчально-виховних та корекційно-розвиткових процесів мають комплексно охоплювати всі лінії особистісного розвитку дитини з використанням спеціальних методів,

засобів, прийомів та із обов'язковим залученням (участю) всіх учасників команди психолого педагогічного супроводу [25; 3, с. 128; 7; 22;55].

Вивчаючи інклюзивну освіту сьогодні в закладах загальної середньої освіти, а також посиляючись на Розпорядження від 7 червня 2024 р. № 527 «Про схвалення Національної стратегії розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації на 2024-2026 роки», можна відмітити недоліки і труднощі, які включають в себе: «низький рівень зацікавленості територіальних громад у формуванні кадрового потенціалу та підвищенні кваліфікації педагогічних, науково-педагогічних працівників закладів освіти для забезпечення інклюзивного навчання; недостатні зусилля значної частини органів місцевого самоврядування щодо облаштування інклюзивної інфраструктури та низький рівень поінформованості щодо концепції інклюзивної освіти та її переваг; недостатнє використання в освітньому процесі асистивних (допоміжних) технологій; недостатній рівень забезпечення закладів освіти адаптованими навчальними посібниками у форматі, який легко читати і розуміти, зокрема надрукованими шрифтом Брайля, та навчально-методичними матеріалами; недостатня спроможність територіальної громади щодо створення відповідних умов для навчання здобувачів освіти з особливими освітніми потребами; недостатній рівень співпраці закладів освіти з інклюзивно-ресурсними центрами, недостатня фахова підтримка вчителів, практичних психологів, вчителів-дефектологів, вчителів-логопедів в умовах інклюзивного навчання з боку фахівців інклюзивно-ресурсних центрів», а також виникають проблеми у вирішенні соціальних та емоційних викликів, які пов'язані із взаємодією різних учнів у навчальному середовищі [25; 7; 38; 50].

Організація інклюзивного простору для дітей з особливими освітніми потребами потребує чіткої командної роботи всіх учасників, що опирається на якісну комунікацію усіх учасників, скоординованість дій, застосування спільних підходів та стратегій у роботі з дитиною, взаємної підтримки та мотивації, активне залучення батьків до процесу супроводу та регулярний

моніторинг ефективності командної роботи, проте стикається з рядом суттєвих проблем, пов'язаних із створенням належного освітнього середовища та забезпеченням якісного психолого-педагогічного супроводу [25; 33; 36; 54]. Такі труднощі впливають на злагоджену роботу всіх учасників команди, ускладнюють досягнення поставлених цілей та знижують ефективність їхньої роботи.

Деякі науковці у своїх працях наголошують про необхідність подальших досліджень у цьому напрямку з метою подолання проблем та вдосконалення інклюзивних підходів [30].

З огляду на потребу вирішення проблеми взаємодії фахівців-консультантів інклюзивно-ресурсного центру з учасниками команди психолого-педагогічного супроводу, нами обрано тему дослідження **«Взаємодія фахівців інклюзивно-ресурсного центру з командою супроводу учнів з інтелектуальними порушеннями у закладі загальної середньої освіти інклюзивним навчанням»**.

Мета дослідження – розробити програму оптимізації процесу взаємодії фахівців-консультантів ІРЦ з учасниками команди супроводу дітей з порушенням інтелектуального розвитку легкого ступеня в умовах інклюзивного навчання.

Завдання дослідження:

1. Здійснити аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури з питань взаємодії учасників команди психолого-педагогічного супроводу.
2. Здійснити аналіз нормативної бази інклюзивно-ресурсного центру, закладів загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням.
3. Експериментально дослідити особливості співпраці фахівців-консультантів інклюзивно-ресурсного центру з педагогами інклюзивних класів та батьками дітей з особливими освітніми потребами.

4. Вивчити рівні взаємодії учасників команди психолого-педагогічного супроводу під час освітнього процесу осіб з порушеннями інтелектуального розвитку легкого ступеня в закладі загальної середньої освіти.

5. Розробити програму оптимізації процесу взаємодії фахівців–консультантів ІРЦ з учасниками команди супроводу дітей з порушенням інтелектуального розвитку легкого ступеня в умовах інклюзивного навчання.

6. Апробувати різні форми взаємодії фахівця-консультанта інклюзивно-ресурсного центру з учасниками команди психолого-педагогічного супроводу.

Об'єкт дослідження: процес співпраці учасників команди психолого-педагогічного супроводу під час освітнього процесу дітей молодшого шкільного віку з порушенням інтелектуального розвитку легкого ступеня.

Предмет дослідження: програма взаємодії фахівців-консультантів інклюзивно-ресурсного центру з командою супроводу.

У процесі роботи використовувались такі **методи дослідження:** *теоретичні:* огляд та аналіз державних документів, огляд та аналіз нормативно-правової документації інклюзивно-ресурсного центру, закладу загальної середньої освіти, методичної та психолого-педагогічної літератури, порівняння та узагальнення різних поглядів на проблему співпраці фахівців-консультантів інклюзивно-ресурсного центру з командою супроводу, проблем його реалізації та перспективи вирішення даної проблеми; *емпіричні:* спостереження за роботою команди психолого-педагогічного супроводу, анкетування батьків дітей з особливими освітніми потребами, анкетування педагогів інклюзивних класів, анкетування фахівців-консультантів інклюзивно-ресурсного центру; *статистичні:* аналіз та обробка якісних та кількісних показників дослідження.

Практичне значення. Розроблена програма оптимізації процесу взаємодії може бути використана фахівцями-консультантами інклюзивно-ресурсних центру з метою здійснення ефективної співпраці з педагогами інклюзивних класів, батьками дітей з особливими освітніми потребами.

Апробація роботи відбулася на XI Міжнародній науково-практичній конференції студентів та молодих учених «Корекційна та інклюзивна освіта

очима молодих науковців», присвяченій 100-річчю Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка (22 травня 2024 року, м. Суми). За результатами дослідження здійснено одну публікацію.

Експериментальна база дослідження: Дослідження проводилося на базі Ліцею імені Івана Богуна Ямпільської міської ради Вінницької області, Ліцею імені Тараса Шевченка Ямпільської міської ради Вінницької області, філій «Михайлівська гімназія» Ліцею імені Івана Богуна Ямпільської міської ради Вінницької області, філій «Дзигівська гімназія» імені Тараса Шевченка Ямпільської міської ради Вінницької області. У дослідженні брали участь 10 батьків учнів з порушеннями інтелектуального розвитку легкого ступеня прояву, 10 педагогів інклюзивних класів, 7 фахівців-консультантів ІРЦ.

Структура роботи: дипломна робота магістра складається із змісту вступу двох розділів висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Основний зміст роботи представлено на 75 сторінках.

ВИСНОВКИ

Проведені нами аналіз літературних джерел та експериментальне дослідження дозволяють зробити такі висновки.

1. Проблема взаємодії фахівців-консультантів інклюзивно-ресурсного центру з командою супроводу учнів з інтелектуальними порушеннями у закладі загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням є актуальною та демонструє такі проблеми як: низький рівень комунікації, слабку міждисциплінарну співпрацю, знижену мотивацію та готовність до співпраці, обмеженість у використанні сучасних практик супроводу, що впливають на якість взаємодії. учасників супроводу та перешкоджає ефективній інтеграції дітей з інтелектуальними порушеннями в освітнє середовище.

2. Фахівці-консультанти ІРЦ є постійними учасниками команди психолого-педагогічного супроводу та безпосередніми їхніми обов'язками є здійснення психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в інклюзивному просторі, який включає надання методичної та консультативної допомоги педагогам та батькам, проведення організаційно-методичної роботи, активну участь у розробці та реалізації індивідуальної програми розвитку, а також надання психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг.

3. У процесі співпраці фахівців-консультантів інклюзивно-ресурсного центру з учасниками команди супроводу відмічається: низька якість комунікації, недостатня координація дій та нечіткий розподіл часу, що призводить до невиконання командних завдань вчасно, нечіткого розподілу ролей і відповідальностей, низького рівня взаємодопомоги, мотивації та неякісного зворотного зв'язку. Такі чинники негативно впливають на якість командної роботи.

4. Експериментальне дослідження продемонструвало низький відсоток активних учасників команди супроводу, що свідчить про недостатню залученість фахівців до процесу супроводу дитини з особливими освітніми

потребами та наявні проблемні питання в комунікації між усіма учасниками команди супроводу.

4. Нами визначені три рівні взаємодії фахівців-консультантів інклюзивно-ресурсного центру з командою супроводу учнів з особливими освітніми потребами: високий, середній, низький.

Як засвідчив експеримент, відсоток високого рівня співпраці фахівців-консультантів з учасниками команди супроводу становить 6%, середній рівень співпраці – 20%, відсоток низького рівня співпраці – 74%

Такі показники є свідченням того, що фахівці-консультанти не співпрацюють в повному обсязі з командою психолого-педагогічного супроводу. Переважаючий показник низького рівня співпраці є результатом не налагодженої повною мірою роботи між ІРЦ та закладами освіти, не достатньою комунікацією між організаціями, не повним усвідомленням обов'язків і функцій усіх членів команди та адміністрацій як закладу загальної середньої освіти так і інклюзивно-ресурсного центру.

Отримані результати стали підґрунтям для розробки програми оптимізації процесу взаємодії фахівців-консультантів ІРЦ з учасниками команди супроводу дітей з порушенням інтелектуального розвитку легкого ступеня в умовах інклюзивного навчання.

Розроблена нами програма містить такі форми взаємодії: бесіди та консультації для педагогів, батьків, адміністрації закладу загальної середньої освіти; спільне планування (розробка індивідуальної програми розвитку, індивідуального навчального плану); спостереження та супервізія, з метою визначення ефективності впроваджених стратегій та надання зворотнього зв'язку; проведення тренінгів, семінарів; партнерська взаємодія, що передбачає участь у командних зустрічах, обмін інформацією між фахівцями; моніторинг та оцінювання.

Частина програми оптимізації процесу взаємодії фахівців-консультантів інклюзивно-ресурсних центрів з учасниками команди супроводу дітей з

порушенням інтелектуального розвитку легкого ступеня в умовах інклюзивного навчання була апробована на практиці.

Вважаємо, що розроблена нами програма оптимізації процесу взаємодії фахівців–консультантів інклюзивно-ресурсних центрів з учасниками команди супроводу дітей з порушенням інтелектуального розвитку легкого ступеня в умовах інклюзивного навчання, може бути використана у роботі фахівців–консультантів інклюзивно-ресурсних центрів з адміністраціями закладів загальної середньої освіти, педагогами інклюзивних класів, асистентами, батьками дітей з особливими освітніми потребами.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів виокремлено проблеми. Перспективу подальших розвідок вбачаємо у впровадженні розробленої нами програми оптимізації процесу взаємодії фахівців–консультантів інклюзивно-ресурсних з учасниками команди супроводу дітей з порушенням інтелектуального розвитку легкого ступеня в умовах інклюзивного навчання, у практичну діяльність інклюзивно-ресурсних центрів та закладів загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Буйняк М.Г. Теоретичні засади партнерської взаємодії фахівців в інклюзивному навчанні. *Inclusion and Diversity*. Випуск 3. Суми, 2024. С. 15-19.
2. Вороніна Г. Л. Педагогіка партнерства як основа формування інноваційного освітнього простору. *Джерело педагогічних інновацій*. №2. 2021. С. 29-32.
3. Гаврилов О. В. Психолого-педагогічна характеристика легкої, помірної, глибокої розумової відсталості // *Проблеми сучасної психології*: зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. 2011. Вип. 11. С. 124–136.
4. Гордійчук О. Є. Міждисциплінарний підхід як невід'ємна умова інклюзивної діяльності. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, 2015, III(31), Issue 61, С. 25–28.
5. Гаяш О. В. Співпраця фахівців у інклюзивному навчанні як необхідна передумова забезпечення корекційної спрямованості педагогічної роботи // *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*: зб. наук. праць. 2015. № 12. С. 99–113.
6. Г.В. Маланчук Особливості емоційного розвитку молодших школярів з порушенням інтелекту в умовах освітнього середовища. Збірник наукових праць здобувачів освітнього ступеня бакалавр і магістр факультету спеціальної освіти, психології та соціальної роботи / за ред. О.В. Гаврилова. Вип.15. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В. 2022. 258 с.
7. Даніеле Елен Р., Стаффорд К. Залучення дітей з особливими освітніми потребами до системи загальноосвітніх закладів. Львів: Надія, 2000. 256 с.
8. Державна служба якості освіти. Проєкт «Супровід урядових реформ в Україні» (SURGe). Посібник «Впроваджуємо інклюзію у закладі освіти». 2023. 85 с. URL.: https://sqe.gov.ua/wpcontent/uploads/2023/09/Inclusion_zaklad_osvity_SQE-SURGe_2023.pdf.

9. Діти з особливими освітніми потребами URL.: <http://osvita.ua/school/method/upbring/1555/>.

10. Дмитрієва О.І. Труднощі взаємодії фахівців ІРЦ з батьками дітей з особливими освітніми потребами // *Психолого-педагогічний супровід дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальної та інклюзивної освіти*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 9 листопада 2021 р. / за ред. Т. О. Докучиної, О. І. Дмитрієвої. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський нац. ун-т імені Івана Огієнка, 2021. С. 84-86.

11. Закон України про вищу освіту URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.

12. Закон України про дошкільну освіту: URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3788-20#Text>.

13. Закон України про освіту URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.

14. Закон України про повну загальну середню освіту URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>.

15. Закон України про професійну (професійно-технічну) освіту URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98-%D0%B2%D1%80#Text>.

16. Індекс інклюзії. Загальноосвітній навчальний заклад: навчально-методичний посібник / кол. упорядників: Патрикеева О. О., Софій Н. З., Луценко І. В., Василюшко І. П.; за заг. ред. В. І. Шинкаренка. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2011. 96 с.

17. Інклюзивна освіта від А до Я: poradnik для педагогів та батьків / уклад. Н. В. Заєркова, А. О. Трейтяк. Київ, 2016. 68 с.

18. Інклюзивна освіта: теорія і практика: навчально-методичний посібник / колектив авторів; за заг. ред. С. П. Миронової. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний. університет імені Івана Огієнка, 2012. 192 с.

19. Інклюзивне навчання: організаційне, змістовне та методичне забезпечення: навчально-методичний посібник / колектив авторів; за заг. ред.

С. П. Миронової. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. Частина 2. 184с

20. Іскра М. О. Інклюзивна освіта . Інклюзивна освіта та навчання в сучасних умовах трансформацій: психолого-педагогічні основи інклюзивної освіти : *матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації*, 23 січня – 5 березня 2023. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. 180 с. С.57-59

21. Колупаєва А. А., Данілавичюте Е. А., Литовченко С. В. Професійне співробітництво в інклюзивному навчальному закладі: навчально-методичний посібник. Київ: Видавнича група «А.С.К.», 2012. 192 с. (Серія «Інклюзивна освіта»).

22. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: монографія. Київ: Самміт-Книга, 2009. 272 с.

23. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Інклюзивна освіта: від основ до практики: монографія. Київ: АТОПОЛ, 2016. 152 с.

24. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Діти з особливими потребами в загальноосвітньому просторі: початкова ланка: путівник для педагогів: навч.-метод. посіб. Київ: Видавничий дім «Плеяди», 2010. 96 с.

25. Комар О.А., Пісняк В.С. *Актуальні питання інклюзивної освіти: основні вектори. Академічні візії*. Випуск 17, 2023. <https://academy-vision.org/index.php/av/issue/view/12>

26. Конвенція про права осіб з інвалідністю URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text

27. Косовська А. О. Теоретичні аспекти системи командної взаємодії фахівців у навчанні дітей з особливими освітніми потребами : *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*: збірник наукових праць: Вип.16. Том 2/ за ред. М.Шеремет, О. Гаврилова: Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В., 2020. С.100-110.

28. Коханова О. П. Психологія партнерської взаємодії в освіті: навч.-метод. посіб. Київ: ТАЛКОМ, 2018. 169 с.

29. Кравчинська Т. С. Педагогіка партнерства – основні ідеї, принципи та сутність: *Підготовка керівних та педагогічних кадрів до реалізації Крнцепції Нової української школи* : збірник статей Всеукраїнської науково-практичної інтернетконференції. Харківська академія неперервної освіти. М. Харків. 2017. С. 85-88.

30. Лорман Т., Дешлер Д., Харві Д. Інклюзивна освіта. Підтримка розмаїття у класі: практ. посіб. / пер. з англ. Київ: СПД ФО Парашин І. С., 2010. 296 с.

31. Луценко І., Слободянюк Н. Розробляємо індивідуальну програму розвитку : крок за кроком. *Заступник директора школи*. 2016. № 6. С. 24–33.

32. Методичні рекомендації для інклюзивно-ресурсних центрів щодо визначення категорій (типології) освітніх труднощів у осіб з ООП та рівнів підтримки в освітньому процесі. 2021. <https://mon.gov.ua/static>

33. Миронова С. П. Нова українська школа: особливості організації освітнього процесу учнів початкової школи інклюзивних класів: навч.- метод. посіб. Тернопіль: Астон, 2020. 176 с.

34. Миронова С.П. Педагогіка інклюзивної освіти: навчально-методичний посібник / С.П.Миронова. Кам'янець-Подільський, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. 164 с.

35. Миронова С. П. Робота фахівців з сім'ями, які виховують дітей з особливими освітніми потребами // *Актуальні питання корекційної освіти*. 2017. Вип. 9.

36. Навчальний курикулум з інклюзивної освіти: теорія і методика інклюзивного навчання. Модулі 4-6 / уклад. Л. М. Сидорів; за ред. С. М. Сидоріва. Івано-Франківськ: видавець Кушнір Г. М., 2020. 265 с. ISBN 978-966-2343-95-3.

37. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження примірного положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної освіти» № 609 від 8 червня 2018 р. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0609729-18#Text>.

38. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року URL.:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.

39. Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів: навчально-методичний посібник / За заг. ред. М. А. Порошенко та ін. Київ, 2018. 252 с.

40. Організація індивідуальної освітньої траєкторії для дитини з особливими потребами в закладі загальної середньої освіти: навчально-методичний посібник / Упр. освіти і науки Житомир. облдержадмін.; за ред. О. С. Голентовської. Житомир, 2020. 128 с.

41. Основи інклюзивної освіти: навчально-методичний посібник / за заг. ред. А. А. Колупаєвої. Київ: «А. С. К.», 2012. 308 с.

42. Положення про інклюзивно-ресурсний центр 2017. URL.:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF#Text>

43. Порошенко М. А. Інклюзивна освіта: навч. посіб. Київ: ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 300 с.

44. Порядок організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах. *Урядовий кур'єр*. 20.08. 2011. №153. С.3.

45. Постанова від 12 липня 2017 р. №545 Київ. Про затвердження Положення про інклюзивно-ресурсний центр – URL.:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF#Text>.

46. Постанова про внесення змін до Положення про інклюзивно-ресурсний центр. від 29 квітня 2022 р. №493 – URL.:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/493-2022-%D0%BF#Text>

47. Постанова Кабінету міністрів України «Порядок організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти» від 15 вересня 2021 р. №957 URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-%D0%BF#Text>

48. Психологічний супровід учасників освітнього процесу в інклюзивній освіті: навчально-методичний посібник / за заг. ред. І. І. Бойко, О. М. Вознюк. Житомир: КЗ «ЖОППО» ЖОР, 2019. 187 с.

49. Психологічний супровід інклюзивної освіти : підручник / за заг. ред. Т.О. Докучиної. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, 2020. 172 с.

50. Розпорядження від 7 червня 2024 р. № 527-р Київ. Про схвалення Національної стратегії розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації на 2024–2026 роки.

51. Садова І. І. Організація системи психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами. *Гуманітарний форум*. Том 1. №1. 2023. С.28-35.

52. Синьов В. М., Бистрова Ю. О., Коваленко В. Є., Бистров А. Є. Висвітлення проблеми емоційно-поведінкових порушень в осіб з інтелектуальною недостатністю в українській психолого-педагогічній науці: *Актуальні питання корекційної освіти(педагогічні науки)*, збірник наукових праць. Випуск №13. Кам'янець-Подільський, 2019.

53. Синьов В. М., Матвєєва М.П., Хохліна О.П. Психологія розумово відсталих дитини : підручник. Київ : Знання, 2008. 359 с.

54. Ситник Л. Співпраця учасників команди психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами як необхідна складова успішної соціалізації та адаптації дитини. *Психолого-педагогічний супровід дитини з особливими освітніми потребами в умовах Нової української школи* [Електронний ресурс] : матеріали Інтернет-конференції / Комунальний навчальний заклад «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради» ; укладач: І. М. Литвин, Т. Л. Гавриленко. Електронні текстові дані. Черкаси : [б. в.], 2021. 76 с.

55. Таранченко О.М. Тенденції сучасної освіти: роль педагога у створенні ефективної інклюзивної школи. *Дефектологія. Особлива дитина: навчання та виховання*. 2011. №1. С. 18-24.

56. Тарасова В. В. Навчання та виховання дітей із порушенням інтелекту: навчально-методичний посібник. Харків, 2017. 125 с.

57. Теорія і практика інклюзивної освіти: навчально-методичний посібник / упорядник К. М. Бондар. 2-ге вид., доп. Проект «Підтримка інклюзивної освіти у м. Кривий Ріг», 2019. 170 с.

58. Трикоз С. В., Блеч Г. О. Дитина з порушеннями інтелектуального розвитку. Харків: Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. 40 с.

59. Чайковський М. Інклюзивна компетентність як складова професійної компетентності суб'єктів навчально-виховного процесу // *Педагогіка і психологія професійної освіти: науково-метод. журнал*. 2012. № 2. С. 15–21.

60. Шевченко Ю. Особливості розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями в сучасному освітньому просторі. *Особлива дитина навчання і виховання*. 2020. № 3. С. 36-52.